

תפיסת הביטחון של ישראל והתערערותה משנות התשעים

רועי תמיר

נייר זה יוצא לאור במסגרת פרויקט: "סדר יום אסטרטגי חדש לישראל"

<https://argaman.institute/project/israel-initiative/>

A New Strategic Agenda for Israel

עורך ראשי: ד"ר רונן שובל
עורך בפועל: ד"ר רפאל בן-לוי
עריכה: רחלי לביא
מנהלת מערכת: לינור עמיר
עימוד ועיצוב: מוטי אלכסנדרוביץ
עיצוב שער: יעל גלזברג
מו"ל: עמיעד כהן

רואה אור בירושלים

© כל הזכויות שמורות
למרכז לחרות ישראלית, אהליאב 5, ירושלים 9446778
נדפס תשפ"ו (2025)

Hebrew Edition © Herut - The Center for Israeli Liberty Publishers

All rights reserved

Printed in Israel

תפיסת הביטחון של ישראל והתערעורתה משנות התשעים

רועי תמיר¹

תקציר

התנאים שהובילו למתקפת חמאס ולבניית "טבעת האש" האיראנית סביב ישראל אינם נובעים מתקלה נקודתית, אלא משינוי בתפיסה הביטחונית של ישראל. תפיסת הביטחון שעוצבה על ידי בן-גוריון על בסיס רעיון "קיר הברזל" של ז'בוטינסקי החזיקה מעמד בהצלחה עד שנות התשעים. תפיסה זו הדגישה כמה עקרונות: ההכרעה – כלומר, בכל מפגש עם אויב ישראל צריכה לחתור לתוצאה חד-משמעית לטובתה; הרתעה – שהיא תוצאה של הכרעה חד-משמעית; נכונות לפתוח בהתקפת-נגד מקדימה; הסתמכות עצמית שמשמעותה היא שרק חיילי צה"ל נלחמים על ביטחון ישראל ולא כוחות זרים, לצד בניית יכולת גרעינית; השגת תמיכה של מעצמה עולמית; התיישבות כרכיב ביטחוני מהותי של מדינת ישראל. בהיבט הצבאי, תפיסה זו הדגישה העתקה מהירה של הלחימה לשטח האויב על ידי תמרון קרקעי ואווירי מוחץ.

אולם חתימת הסכמי השלום עם מצרים, אש"ף וירדן ושינוי מאפייני האויבים פתחו פתח לאימוץ של הנחות יסוד חדשות כגון: תם עידן המלחמות הגדולות; העימותים מוגבלים והם מול ארגונים ולא מול מדינות; אין עוד איום קונבנציונלי; אפשר להכיל טרור מעבר לגבול; אי אפשר להצדיק אחיזה בשטח; "עדיף פתרון מדיני מפתרון צבאי". שינויים אלה שיקפו עולם ערכים שאינו מכיר במושג של אויב אלא רק ביריבים, ואמונה שאפשר ליישב כל סכסוך באמצעות משא ומתן ודיפלומטיה.

1 הפרק נכתב בהובלת רועי תמיר ומכיל תובנות ותרומות מכלל עמיתי המחקר בפרויקט.

תפיסת הביטחון של ישראל בעשורים הראשונים

תפיסת הביטחון² של מדינת ישראל, כפי שהתהוותה מהגותו של ז'בוטינסקי בשנות העשרים של המאה הקודמת, דרך עיצובה המרכזי על ידי דוד בן-גוריון סביב מלחמת העצמאות ובתחילת שנות החמישים, עמדה איתנה במשך ארבעת העשורים הראשונים לקיומה של מדינת ישראל. מאז שנות התשעים, החל תהליך השתנות באופן שבו התבטאה במדיניות ובמעש תפיסת הביטחון של מדינת ישראל על ידי ממשלות ישראל והממסד הביטחוני. התקפת חמאס בשטח ישראל בשבעה באוקטובר, בהיקף כוחות של כ-6000 לוחמים, תוך כיבוש עוטף עזה לכמה שעות ושליטה מבצעית של המחבלים בו ופגיעה חסרת תקדים באזרחים ישראלים ובכוחות צה"ל בזמן נתון, מחייבת התבוננות על מה שנראה כקריסת רכיבי ליבה בתפיסת הביטחון הישראלית.

תפיסה, גישה, השקפת עולם ("קונספציה" בלעז) בהקשרי ביטחון, היא לעולם לא רק האופן שבו אתה בוחר לבנות את הכוח הצבאי ולהפעילו. קונספציה היא תפיסת מציאות הנובעת בראש ובראשונה מערכים. תפיסת המציאות היא שמגדירה את בניין הכוח ואת הפעלתו. שינוי ערכי, אם בהרכב הערכים או בסדר העדיפות שלהם, מביא לשינוי בתפיסת המציאות. בחלק זה ומתוך חשיבות הדבר להתבוננות קדימה על מאפייני תפיסת הביטחון הישראלית הרצויה, ננתח את השינוי שחל בה בשלושת העשורים האחרונים ששיאם במובן מסוים מתבטא באירועי שבעה באוקטובר שהובילו למלחמת חרבות ברזל.

תפיסת בן-גוריון

התקופה שלפני הקמת מדינת ישראל ומייד לאחריה, התאפיינו בתחושה נוכחת ומוחשית של איום קיומי על הבית הלאומי ועל היהודים בארץ ישראל.

תחושת האיום הקיומי הייתה בשיאה סביב ההכרזה על הקמת מדינת ישראל וההבנה כי הדבר יביא לפלישה של צבאות סדורים ממדינות ערב לשטח המדינה שרק קמה. בן-גוריון התייחס ב-1947 למבחן העליון שאליו יש להיערך כ"מלחמת דמים עם כל מדינות ערב". גם עם תום מלחמת העצמאות, לא סרה תחושת האיום והדבר שימש מעצב מרכזי בחשיבתו של בן-גוריון, כפי שהתבטאה במסמך "צבא ומדינה" שכתב ב-1953.

מסמכו של בן-גוריון היה סיכום לתהליך העמקה שביצע והציג בשמונה-עשרה נקודות יסוד לממשלה, והוא נתפס עד היום כמסמך היסוד בתפיסה הביטחונית של ישראל אף שאינו מנוסח כמסמך תפיסתי. בן-גוריון מציג כבר בחלקו הראשון של המסמך אמירה ברובד הביטחון הלאומי וקובע כי הביטחון אינו תלוי בצבא בלבד והוא יושפע לא פחות מגורמים "לא צבאיים" כלשונו, כגון היכולת המשקית והכלכלית, יכולת התעשייה והחקלאות, גדילת האוכלוסייה היהודית (עלייה), התיישבות בשטחי תורפה בגבולות, קיום מלאים (מזון וחומרי גלם), נתיבי תנועה ומעל לכול לכידות ורוח העם.

נקודה מרכזית שמניח בן-גוריון כמעצב מהותי בתפיסתו היא האי-סימטריה הכמותית בין צה"ל וצבאות ערב: "ברור שבכוח האדם לעולם לא נשתווה לערבים וגם לא בכמות הנשק..."³ קיים פער גם בהיקפי האוכלוסייה והיכולת המשקית, ולבסוף הוא מציין את השטח הקטן והצר של מדינת ישראל. מכל אחת מהנקודות האלה נגזרות משמעויות העומדות בלב תפיסת הביטחון כפי שהתהוותה אז. בן-גוריון קבע כי המענה המרכזי לא-סימטריה בסד"כ (סדר הכוחות) הצבאי יתבטא בהשקעה מתמדת ברכיב האיכות. רכיב האיכות יושג בעזרת כמה פרמטרים ובהם ההון האנושי – איכות החיילים והכשרתם, הגברה מקסימלית של כוח המחץ (חיל האוויר ושריון),

2 יש החולקים על ההגדרה "תפיסת ביטחון" ומכנים אותה "תפיסת הגנה" (למשל ד"ר חנן שיי). בפרק זה נתייחס למושג הרווח בשימוש ולרכיביו המקובלים.

3 דוד בן-גוריון, **צבא ומדינה**, 1953.

יישאר אף לא "זיק של תקווה להפטר מאתנו" וקיר הברזל יהיה ללא ספק, רק אז יאבד האויב תקווה ויהיה מוכן לויתורים. על מנת שתיבנה תודעה ברוח זאת אצל האויב, גרסו מעצבי תפיסת הביטחון הישראלית בראשית דרכה של המדינה, כי על צה"ל לנצח ניצחונות מכריעים בכל מלחמה ובכל מפגש עם האויב. כדי להשיג הכרעה זאת, גרס בן-גוריון כי עיקר כוחו של צה"ל צריך להיות כוח מחץ בדגש על כוחות שריון וחיל האוויר.

כאשר בתודעתו של האויב לא יישאר אף לא "זיק של תקווה להפטר מאתנו" וקיר הברזל יהיה ללא ספק, רק אז יאבד האויב תקווה ויהיה מוכן לויתורים

עקרון ההכרעה, מכווין לכך שאופן הפעולה הצבאית בכל מפגש עם אויב יניב תוצאה חד-משמעית לטובת ישראל. אחד הביטויים האופרטיביים של עקרון ההכרעה התבסס בתפיסת הביטחון הישראלית בכותרת של העתקת הלחימה לשטח האויב. מהלך תמרון מהיר ועוצמתי לשטח האויב מהר ככל האפשר, נועד הן לקצר את משך המלחמה (כאמור, משיקולים כלכליים ומשיקולים של צמצום היקף האבדות) הן להרחיק את האיום מאזרחי המדינה והן להגביר במידה ניכרת את הלחץ על האויב. ההכרעה אינה יכולה להסתמך על הפעלת אש-מנגד והפצצות אוויריות בלבד. הבנה זאת השתרשה כבר בשנות החמישים, כפי שמופיע לדוגמה אצל יגאל אלון, מפקד הפלמ"ח, מבכירי מפקדי צה"ל במלחמת העצמאות ומאוחר יותר שר בממשלת ישראל: "הרעשות אוויריות הדדיות – בפצצות מקובלות – עשויות להמיט נזקים חמורים ולעשות הרבה לקראת השמדת הזולת, אך אין בהן בתנאי המזרח התיכון כדי להביא להכרעה ברורה בין מנצח למנוצח ולסיומה של מלחמה".⁵

התמקדות במערכים לוחמים, השקעה באמל"ח מתקדם ומעל לכול ברוח הלחימה.

היכולת המשקית המוגבלת של המדינה הצעירה מחייבת הישענות על צבא מילואים שיאפשר המשך צמיחה כלכלית של המשק מחד גיסא ומענה צבאי בעת הצורך לפלישה רחבה מאידך גיסא. שטחה הקטן והמותניים הצרות של מדינת ישראל הופכים את מוטיב הזמן לגורלי ולמכריע, ומחייבים יכולת גיוס מילואים ושינוע כוחות מהיר. כך מתאר זאת בן-גוריון: "אויבינו יכולים להתקיף אותנו במלוא כוחם מהיבשה, מהים ומהאוויר, ואם חלילה יגיעו לתל אביב בטרם נערוך ונגייס מלוא כוחנו – אנו אבודים".⁴ נוסף על כך ומתוך כך, אתגר זה מצריך יכולת התרעה מודיעינית על פלישה צפויה ועל התקפה טרם התממשותה. אם לא תתקיים התרעה וכוחות המילואים לא יגויסו בזמן ובמהירות, הדבר יביא בהסתברות גבוהה להתארכות משך המערכה. בבסיס גישתו של בן-גוריון עמד הצורך לקצר את משך המערכה כדי לצמצם ככל האפשר את היקף הנפגעים מצידנו ואת הפגיעה במשק. משנת 1979 ונוכח הסכם השלום עם מצרים, קיבל מאמץ ההתרעה ממד נוסף, שבמסגרתו על קהיליית המודיעין הישראלית להתריע מפני "תפנית אסטרטגית". משמעותה של תפנית אסטרטגית בהקשר זה, היא שינוי מדיניות מצרית (עקב החלפת שלטון או נסיבות אחרות) בניגוד להסכמי השלום, וכוונה לבצע פעולה התקפית נגד ישראל. ההתרעה במקרה זה נועדה לאפשר זמן היערכות מספק בהיבטי בניין כוח והסטת משאבים למול האיום הפוטנציאלי המצרי.

לב ליבו של קיר הברזל: הכרעה

לב ליבו של רעיון "קיר הברזל" שכתב זאב ז'בוטינסקי בשנות העשרים, הוא יצירת כוח צבאי שבנוכחותו ובמעשיו ייצור "קיר ברזל" מוחשי ובלתי ניתן להבקעה בתודעתו של האויב. כאשר בתודעתו של האויב לא

4 ש.ם.

5 יגאל אלון, **מסך של חול**, מהדורה שלישית, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1981, עמ' 68.

הרתעה היא תוצאה של הכרעה

אופן הפעלת הכוח ותוצאותיו לאור עקרון ההכרעה, נועד לבנות אצל אויבינו "מורתעות" חזקה שתמנע את רצונם לפעול באופן התקפי כלפי מדינת ישראל בעתיד או תקטין אותו. הרתעת האויבים מלפעול נגד ישראל היא הן במישור הטקטי, קרי הפעלת כוח נקודתית או קצרת מועד, והן במישור האסטרטגי, ביציאה למלחמה כוללת או למערכה עצימה ומתמשכת. מאחר שאויביה של מדינת ישראל הם רבים ונוכחים לאורך שנים רבות, עקרון ההרתעה נעשה דומיננטי ומתפתח ויש לו חשיבות מצטברת. בשנות קום המדינה העריך בן-גוריון כי ייקח זמן "לייאש" את מדינות ערב משאיפתן להשמיד את מדינת ישראל באופן צבאי, כך שסביר שהן תנסנה לצאת למלחמה נגד ישראל כמה פעמים. מכאן עולה חשיבות ההכרעה ותחזוקת ההרתעה כחלק מתפיסת הביטחון הישראלית.

לא רק עצם קיום העוצמה אלא הנכונות לבצע "התקפת-נגד-מקדימה"

הרתעה היא סוגיה חמקמקה וקשה לקבוע מה רמת המורתעות של האויב מנקיטת פעולות התקיפות נגדנו בכל רגע נתון. כחלק מתפיסת היסוד, התקיימה ההבנה כי אופן הפעלת הכוח והשימוש בו יקבעו את עומק ההרתעה יותר מעצם קיום היכולת בידי צה"ל. כך ניסח זאת אלון בשנות החמישים:

"דווקא כושרה ונכונותה של ישראל לפתוח בהתקפת-נגד-מקדימה, כל אימת שהכנותיהם של צבאות ערב יישאו אופי מאיים ומסוכן, יפחיתו את הצורך בנקיטת צעדים צבאיים מכריעים ויגבירו את סיכויי השלום. הרי שאין די בעצם קיומו ועוצמתו של צה"ל כאמצעי הרתעה, אופן השימוש בו הוא לא פחות חשוב מעצם קיומו. הנה, אין חולקים על כך."⁶

הסתמכות עצמית עם תמיכה מעצמתית

כמו כן, כדי לבצר ולבסס את ההרתעה הישראלית, פעלו "האבות המייסדים" של תפיסת הביטחון בשני מאמצים חשובים בראייתם: האחד, עקרון ההסתמכות העצמית שביטויז הם כינונה של יכולת גרעינית והתבססות רק על כוחות צה"ל בעת מלחמה (ללא כוחות זרים), והשני כינונם של יחסים אסטרטגיים עם מעצמה עולמית.

היכולת הישראלית בתחום הגרעיני פותחה מאמצע שנות החמישים בסיוע צרפתי עם בניית קריית המחקר הגרעיני סמוך לדימונה. בהקשר ההרתעתי, לאורך השנים נשמרה עמימות רבה סביב עיקר מדיניותה של ישראל בדבר כושרה הגרעיני, והדבר תרם לדימויה כמדינה בעלת נשק גרעיני אף שמדינת ישראל מעולם לא הודתה בכך.⁷ יתר על כן, בשנות השמונים נוספה "דוקטרינת בגין" ההתקפית הקובעת שישראל תפעל למנוע ממדינות עוינות לפתח נשק גרעיני. הדוקטרינה נעשתה מוחשית ביוני 1981 עם תקיפת הכור הגרעיני "אוסיראק" בעיראק; בהמשך, בספטמבר 2007, עת תקפה ישראל את הכור הגרעיני הסורי; ולאחרונה ביוני 2025 בתקיפת פרויקט הגרעין האיראני.

החתימה של מדינת ישראל לקשר הדוק עם מעצמה עולמית משנותיה הראשונות, נועד להוסיף מטרייה דיפלומטית ושכבה חשובה ב"קיר הברזל" אל מול שאיפת אויביה של ישראל להשמידה. זאת בהתאם להנחה שמדינות נוטות לשקול בכובד ראש תקיפה של מדינה אשר זוכה לגיבוי של מעצמה עולמית. בעשור הראשון לקיומה, נשענה ישראל על יחסים עם צרפת שהתבטאו באספקת נשק צרפתי לצה"ל, בסיוע בהקמת הקמ"ג (הקריה למחקר גרעיני) ובפעולה צבאית משותפת מול מצרים במבצע קדש ב-1956. יחסים אלה התערערו בתקופה שלפני

6 שם, עמ' 77

7 BenLevi, Raphael. "The evolution and future of Israeli nuclear ambiguity." *The Nonproliferation Review*, 29(4-6) (2022), pp. 243-265

ה'מעורב'...⁸ בתנועה הציונית, ערך ההתיישבות הכיל תפיסה אידיאולוגית רחבה בעלת היבטים חינוכיים של חיבור לאדמה, בניין פיזי של האומה ועוד. אולם עוצמת חיוניות ההתיישבות להשגת ביטחון תפסה מקום בולט אצל מצביאי התקופה ובראשם יגאל אלון הכותב על ההתיישבות:

"כאמור, למן ראשית ההתנחלות של שבי גולה נעשתה ההתיישבות גורם ביטחוני ראשון במעלה, וכן תוסיף להיות גורם צבאי עם תמורות עתים ותנאים. וכן להיפך: ללא התיישבות לוחמת לא תיתכן הגנת הארץ, גם אם תוכפל עוצמתו של הצבא, כשם שבלעדי צבא מעולה לא יוכרע הפולש. אין להפריד בין הדברים".⁹

אלון אף ראה את היישובים כנושאי תפקיד בפריסה הביטחונית: "...עומק אלטרנטיבי. רשת יישובים צפופה, פרושה לעומק, מבוצרת כהלכה, חמושה במיטב הנשק החדש ומאורגנת במערך הגנתי טריטוריאלי מוצק, עשויה לשמש מעין עומק אסטרטגי, כתחליף לעומק הגאוגרפי שאינו קיים..."¹⁰

כך, בעשורים הראשונים לקיומה של מדינת ישראל ועד סוף שנות השמונים (אז מומשה למשל תוכנית ממשלתית להקמת המצפים בגליל), ראו ממשלות ישראל והממסד הביטחוני את ההתיישבות ככלי רב-חשיבות בארגז הכלים הביטחוני הן בהקשרי העומק והן בהקשר הגבולות – "המדיניות של הממשלה בזכות ההתנחלות ברורה לחלוטין. היא מדברת גם על היאחזויות וגם על ישובי-קבע. המדיניות הזאת נובעת קודם כל מן האידיאולוגיה הציונית הסוציאליסטית. אנו רואים בהתנחלות כורח בטחוני..."¹¹ משנות התשעים חל שינוי במדיניות, צומצם מאוד מספר

מלחמת ששת הימים וצרפת אף הטילה אמברגו נשק על ישראל. לאחר מלחמת ששת הימים, פנתה ישראל לעבר ארצות הברית וכוננה עימה קשרים מיוחדים בתהליך הולך ומעמיק. היחסים המיוחדים עם ארצות הברית ידעו עליות ומורדות לאורך העשורים, אולם הם הצליחו להתבסס לכדי תבנית יסוד בקשר בין המדינות באופן שצולח את כל המהמורות והאתגרים הרבים. מסוף שנות השישים והלאה, החלה ישראל להצטייד בהדרגה באמל"ח אמריקאי כמעט בכל הממדים הצבאיים. קשרי הממסד הביטחוני הישראלי עם מקביליו האמריקאים הלכו והתחזקו ואף הפכו נכסיים בעבור ארה"ב בדגש על תחומי מודיעין וטכנולוגיה. ארה"ב מצידה, נעשתה עם השנים הגורם המרכזי והחשוב ביותר גם בהגנה על האינטרס הישראלי במרחב המדיני הבינלאומי בדגש על מניעת החלטות אנטי ישראליות בעייתיות מאוד באו"ם. יש לציין כי ישראל מעולם לא חתמה ברית הגנה רשמית עם ארצות הברית.

גורמים חשובים בהנהגת היישוב ובגופי הביטחון המתהווים ראו את ההתיישבות כרכיב ביטחוני של מדינת ישראל

התיישבות כמרכיב יסוד בביטחון

אחד ממרכיבי היסוד של התנועה הציונית טרם הקמת המדינה ולאחר מכן, היה עקרון ההתיישבות. אפשר לראות כי גורמים חשובים בהנהגת היישוב ובגופי הביטחון המתהווים ראו את ההתיישבות כרכיב ביטחוני של מדינת ישראל. כפי שצוין לעיל, הצביע בן-גוריון במסמכו על מרכיבי הביטחון הנדרשים ובהם: "...ההתיישבות בשטחי התורפה, על הגבולות, במבואות ירושלים, בנגב, בגליל

8 דוד בן-גוריון, **צבא ומדינה**, 1953.

9 יגאל אלון, **מסך של חול**, עמ' 263.

10 שם, עמ' 254.

11 תשובת השר ישראל גלילי בשם ממשלת גולדה על מדיניות הממשלה בנוגע לרצועת עזה. (דברי ימי הכנסת, ישיבה 289 של הכנסת השביעית, 27.3.1972, עמ' 2105–2106). הוברמן, ביליג, מדיניות ממשלות ישראל כלפי ההתיישבות היהודית

התאוששות רב-שנים ממלחמות העולם, חרטה על דגלה את הדיפלומטיה כתחליף לכוח, נשענה על ההגמוניה האמריקאית בניהול העולם והניחה את המסילות להקמת האיחוד האירופי ב-1993 עם כניסתה לתוקף של אמנת מאסטריכט.

השתנות אויבי ישראל: מפא"ן-ערביזם לפא"ן-אסלאמיזם

במקביל לתהליכים שהובילו לשינויים בתחילת שנות התשעים במרחב המערבי, חלו כמה תמורות עומק במרחב המזרח תיכוני שהביאו להשפעה גדולה על הביטחון הלאומי של מדינת ישראל. ב-1979 התרחשה באיראן המהפכה האסלאמית ובעקבותיה עלה לשלטון משטר האייתולות. המהפכה באיראן סימלה את תחילתו של שינוי אזורי נרחב בכל הקשור לאופי המאבק בישראל ולגדילת המחנה השיעי. בשנות השמונים הוקמו שני ארגוני "התנגדות" שיהפכו בחלוף השנים לביטוי המובהק ביותר להשתנות אופי האיומים על ישראל: חזבאללה (1982) השיעי בלבנון וחמאס (1987) של האחים המוסלמים הסוני ברצועת עזה. שני הארגונים חרטו על דגלם את השמדת מדינת ישראל. ארגון טרור סוני חשוב נוסף שהוקם בשנים אלה באפגניסטן וסימן את התגברותו של הג'האד העולמי נגד המערב היה "אל-קאעדה" (1988).

כך, כאשר ברקע מתפתח איום הטרור לצד יכולת הולכת וגדלה לשגר אמל"ח תלול מסלול לעורף הישראלי, חווה ישראל ירידה באיום הקלאסי שלאורו עוצבה תפיסת הביטחון של פלישת צבאות סדורים של מדינות. מלחמת יום כיפור (1973) מול הצבאות המצרי והסורי ומלחמת שלום הגליל (1982) מול הצבא הסורי הן המלחמות האחרונות שבהן נלחם צה"ל בצבאות ערביים סדירים. יתרה מכך, "הסכמי השלום" שעליהם חתמה מדינת ישראל מול מצרים (1979) וירדן (1994) העצימו בישראל את התחושה שסר האיום הקיומי שביטויו הוא פלישה קרקעית נרחבת דרך גבולות המדינה. כך עוצבו

היישובים החדשים שקמו במדינת ישראל ואף שונה ייעודו של אגף הנח"ל מהתיישבות לעשייה חינוכית.

כאמור, תפיסת הביטחון של מדינת ישראל מהעשורים הראשונים לקיומה, התבססה על רעיון "קיר הברזל" של ז'בוטינסקי ועקרונות הגותו הביטחונית של בן-גוריון. אלה התבטאו במדיניות שנשענה על שלושת יסודות התפיסה: הכרעה, הרתעה והתרעה. יסודות אלה ליוו את בניין הכוח של צה"ל והפעלתו לאורך העשורים הראשונים, וסייעו למדינת ישראל בהתמודדות עם אתגרי התקופה מצד האויבים. ההכרעה נועדה לייצר הרתעה, להרחיק את האיום מאזרחי המדינה ולצמצם את משך המערכה. ההרתעה נועדה להגדיל את הזמן שבין המלחמות ולשחוק את המוטיבציה של האויב לתקוף את מדינת ישראל. ההתרעה נועדה לפצות על העדר העומק הגאוגרפי בשטחה של מדינת ישראל, לאפשר לפנות את סד"כ המילואים לצמיחת המשק ולהימנע מהחזקת צבא סדיר גדול. שלושת יסודות התפיסה לא צצו יש מאין והם תאמו את הערכת המצב האסטרטגית, הפוליטית, החברתית, הביטחונית, הכלכלית והערכית של הנהגת הישות הלאומית הצעירה שהתהוותה למול מגוון איומים וכנגד כל הסיכויים. יישום עקרונות אלה הוביל את ישראל בהצלחה לניצחונות צבאיים מול מדינות ערב במעגל הראשון.

השתנות תפיסת הביטחון בשלושת העשורים האחרונים

סוף שנות השמונים ותחילת שנות התשעים היו חלון מעבר בין שתי תקופות מהותיות הן ברמה העולמית והן ברמה הלאומית במדינת ישראל. המעצב המרכזי ברמה העולמית היה קריסתה של ברית המועצות (ב-1991) באופן שסימן את סופה של המלחמה הקרה בין ברית המועצות לארצות הברית ואת המעבר של העולם למצב חד-קוטבי של מעצמת-על אחת – ארצות הברית. אירופה, בשנות התשעים לאחר תהליך

בחבל עזה בשנים 1967–2005.

כנגזרת מהנחת תום עידן המלחמות, המלחמות שהתקיימו, או בכינוי החדש שניתן להן כחלק מאותה תפיסת עולם – העימותים המוגבלים, הן מלחמות מול ארגוני טרור המבודלים מן המדינות ומהעמים שבהם הם יושבים. חזבאללה איננו לבנון, אזרחי רצועת עזה אינם חמאס ומחבלי הפת"ח אינם הרשות הפלסטינית.

חטיפות ועסקאות שבויים

מעשור השמונים, נכנסה ישראל לסדרה של עסקאות שבויים במפתחות יחס לא פרופורציונליים ובאופן שצייר אותה כחלשה וכסחיטה, המרכזיות שבהן: עסקת ג'בריל הראשונה (1983) שבמהלכה שוחררו 4765 מחבלים בתמורה לשישה חיילי נח"ל; עסקת ג'בריל השנייה (1985) שבמהלכה שוחררו 1150 מחבלים בתמורה לשחרור שלושה חיילי צה"ל; עסקת מול חזבאללה (2004) שבה שוחררו 450 מחבלים ובהם דיראני ועובייד בתמורה לשלושת חיילי צה"ל שנחטפו על ידי הארגון בהר דב בשנת 2000; עסקת שליט (2011) מול חמאס שבמסגרתה שוחררו 1027 מחבלים פלסטינים בתמורה לשחרורו של החייל שנחטף על ידי הארגון ב־2006. עסקאות השבויים החלישו את "דמותה" של מדינת ישראל בעיני אויביה, סביר שעודדו מבצעי חטיפה נוספים והרוו את השטח במחבלים רבים שחלקם השתלב בהנהגת ארגוני הטרור וחלקם בדרג המבצעי.

התגוננות במקום הכרעה

בשלושת העשורים האחרונים נעשו מאמצים לחדש ולרענן את תפיסת הביטחון הישראלית. ועדות שונות עסקו בסוגיה זו, אולם הצעותיהן לא התגבשו לכדי מעמד פורמלי. השינוי המוחשי שכן תפס מקום בשיח הביטחוני של הדרג המדיני והממסד הביטחוני הישראלי הוא הוספה (נוסף על ההכרעה, ההרתעה וההתרעה) של יסוד ההתגוננות שהוצע על ידי ועדת מרידור (2006). ההתגוננות שיקפה את ההתפתחות הגדולה של האיום תלול המסלול של ארגוני הטרור

גם הנרטיב של תום עידן המלחמות, תום האיום הקונבנציונלי,¹² והתפיסה כי על ישראל להתמודד רק עם איום תת־קונבנציונלי (ארגוני טרור) או על־קונבנציונלי (גרעין).

שלוש הנסיגות ותוצאותיהן

במהלך העשור האחרון של המאה העשרים וזה שלאחריו, ביצעה מדינת ישראל שלוש נסיגות רבות משמעות. בשנות התשעים חתמה ישראל על הסכמי אוסלו (1993) מול אש"ף, חילקה את יהודה ושומרון לשטחי A, B ו-C והאחריות על שטחי A ו-B עברה לידיהם של הפלסטינים. בהמשך לכך חתמה ישראל על הסכם וואי (1998). במאי 2000 נסוגה ישראל מדרום לבנון באופן חפוז וחד־צדדי שהביא להשתלטות מיידית של חזבאללה על צידו הלבנוני של קו הגבול עם ישראל. בשנת 2005 הוציאה לפועל ממשלת ישראל בראשותו של אריאל שרון באופן חד־צדדי את תוכנית ההתנתקות שהתבטאה בפניו כל הנוכחות הישראלית, צבאית ואזרחית כאחד, מרצועת עזה, הריסת כלל היישובים והוצאת אלפי תושביהם מחוץ לשטח הרצועה. נוסף על כך פונו ארבעה יישובים ובסיסי צה"ל בצפון השומרון. ב־2007, שנתיים בלבד לאחר ביצוע תוכנית ההתנתקות, השתלט חמאס בכוח הזרוע על רצועת עזה, הפיל את שלטון הפת"ח והפך להיות הריבון בפועל.

הנסיגה נועדה לתת או להבטיח את הלגיטימיות הבינלאומית של ישראל להפעיל כוח

הנסיגות נומקו בכך שהן תיתנה לישראל לגיטימיות בינלאומית לתקוף את אויביה אחרי שנסוגה, אם תיאלץ לעשות כן. מכאן שהנסיגה נועדה לתת או להבטיח את הלגיטימיות הבינלאומית של ישראל להפעיל כוח. כמו כן, נטען כי הנסיגה תיקח מן האויב את המניע לתקוף, או לכל הפחות תקשה עליו להשיג לגיטימיות ציבורית למלחמה.

12 משה יעלון, כנס 50 שנה למלחמת ששת הימים ב"יד יצחק בן צבי", 5.6.2017.

מהיר ומוחץ של האויב כבר לא נתפס כצורך חיוני, משום שאופי האיומים השתנה: מאיום קונבנציונלי (פלישה של צבא סדיר לישראל) עברנו לאיום תת-קונבנציונלי (טרור) ועל-קונבנציונלי (גרעין).

אפשר לשלוט בטרור מעבר לגבול על ידי מדיניות הכלה – אף שארגוני הטרור ויכולותיהם המשתכללות עד מאוד, מתפתחים בקצב מדאיג מצידו השני של הגבול (לעיתים במרחק מטרים ספורים ממתקנים אזרחיים או צבאיים של מדינת ישראל ולעיתים בעומק השטח), הם אינם בבחינת איום קיומי או מידי הדורש טיפול רציף. אפשר להכיל ארגונים אלו, תוך הבנה שיהיה לאלידינו לבלום את שאיפותיהם כשנידרש לכך. אפשר לנהל את הסכסוך עם האויבים בדגש על הפלסטינים, אין צורך להכריע אותם. לכן איננו נדרשים להחזיק שטח. אפשר לנהל את הסכסוך ולשמור אותו ברף סביר דרך הגבולות והקווים שקבענו לעצמנו. נפעיל כוח צבאי רק במידת הצורך ובמינון מינימלי הנדרש לשימור הסכסוך ברף נשלט.

דוגמה לכך אפשר לראות במסמך "אסטרטגיית צה"ל" שפורסם לראשונה ב־2015 והורחב ב־2018 על ידי הרמטכ"ל דאז, גדי איזנקוט. במסמך מתאר איזנקוט את "גישת המניעה וההשפעה" שהיא הגישה העיקרית של צה"ל: "לרוב צה"ל נוקט בגישת המניעה וההשפעה, שמטרתה העיקרית לשמר את המצב האסטרטגי הקיים בטווח הזמן הקצר, קרי לסכל את האיומים, להרתיע ולהרחיק את המלחמה, ולעצב את המרחב באופן נוח לישראל, ובכך לשפר את המצב לטווח הזמן הארוך".¹⁴

"על פי גישה זו, צה"ל חותר לסכל איומים מתהווים ולהרחיק את המלחמה, ולפגוע ביכולות האויב כדי ליצור תנאים צבאיים, מדינתיים ותודעתיים מיטביים להכרעה

על העורף הישראלי. שינוי זה והתהליכים שתוארו לעיל יצרו בשלושת העשורים האחרונים שינוי דה-פקטו בתפיסת הביטחון הישראלית. יש הטוענים כי ההתגוננות עומדת בסתירה לעקרון ההכרעה.¹³ מיגונו של העורף האזרחי והצבאי, בין במיגון פסיבי (מקלטים וממ"דים) ובין במיגון אקטיבי (כיפת ברזל) נועד לאפשר למערך המתמרן תנאים טובים יותר לפעולה מול האויב ולהכרעתו. בפועל הפך תהליך המיגון לעילה להימנעות מתמרון לנוכח העדר נפגעים בעורף.

הנחות היסוד של התפיסה החדשה

כך, בשלושת העשורים האחרונים התקיים תהליך השתנות של תפיסת הביטחון הישראלית, שבאה לידי ביטוי בהנחות היסוד הבאות:

תום עידן המלחמות – בכל העולם ובתוכו גם במזרח התיכון, לא יהיו עוד מלחמות בעצימות גבוהה. מסיבות רבות ושונות, עימותים בין-מדינתיים עצימים ודרמטיים הדורשים את גיוס כל משאבי המדינה ובכללם מוכנות להקרבה בחומר ובנפש, לתשלום מחיר כבד ולגביית מחיר כבד עוד יותר מן האויב – לא יהיו עוד.

מלחמה מול טרוריסטים ולא מלחמה בין אומות – כנגזרת מההנחה הקודמת, המלחמות המתקיימות כיום, או בכינוי החדש שניתן להן כחלק מתפיסת עולם זו – העימותים המוגבלים, הן מלחמות מול ארגוני טרור המבודלים מן המדינות ומהעמים שבהם הם יושבים. בעשרות השנים האחרונות, צה"ל רדף אחרי אנשים "מופללים", באמצעים צבאיים טקטיים מובהקים בלבד. המערכות האזרחיות – המייצרות התומכות והמתחזקות את הטרור – נותרו מוחץ לתחום המאבק. ישראל החדשה נהנית מעוצמה טכנולוגית אדירה המאפשרת לה לנהל מלחמות התשה בעצימות נמוכה תוך מזעור הפגיעה בה. ניצחון

13 ד"ר יגיל הנקין, איראן גרעינית, האם ישראל מוכנה לאסון?, פודקאסט "על המשמעות", 2024.

14 גדי איזנקוט, אסטרטגיית צה"ל, 2018, עמ' 19.

גרסו מתווי המדיניות כי הכנסת פועלים פלסטינים לעבודה בישראל ושיפור רמת החיים החומרית של האוכלוסייה ימתנו את חמאס מאחר שיהיה לו מה להפסיד. כמו כן, האוכלוסייה עצמה תתנגד לפתיחת מלחמה כדי שרמת חייה לא תיפגע. כך ניתחה ישראל את חמאס בעיניים מערביות שנמנעו מזיהוי עוצמת הרכיב האידיאולוגי שלו שמחויב לג'האד ולהשמדת ישראל. בישראל רווחה הגישה שהפתרון לסיטואציה הוא מדיני ולא צבאי.

הרקע הרעיוני להשתנות תפיסת הביטחון הישראלית

ההשתנות בקונספציה הביטחונית של מדינת ישראל משנות התשעים נבעה גם מהתרחשויות במציאות כגון השתנות אופי האיומים, מצב המשק בישראל וההתפתחות הטכנולוגית העולמית, אך בראש ובראשונה מתנועה במרחב הערכי בקרב החברה הישראלית ובעיקר באליטה הממסדית. תנועה זאת נבעה מכמה זרמי עומק אידיאולוגיים במרחב האינטלקטואלי העולמי אשר עלו לפני הקרקע באופן הולך ומתגבר בישראל של שנות התשעים. בחלק זה לא נוכל לסקור לעומק את כלל הניואנסים של התנועות הרעיוניות שהשפיעו גם על המרחב הישראלי, אך נתארן כתופעות ובכותרות שיאפשרו לייצר את המצע להבנת סיבות הרקע להשתנות המדיניות והמעשה הביטחוני בישראל בשלושת העשורים האחרונים.

רעיון הלאומיות נתפס כגורם לאסונות של מלחמות העולם ולכן הוא פסול כמו הפאשיזם והנאציזם

כאשר בוחנים את עיקרי ההתפתחות של התרבות המערבית כפי שאנו מכירים אותה במאות השנים האחרונות, אפשר לסמן אידאות מרכזיות והתרחשויות ראשיות שעיצבו אותה, ביניהן רעיון החירות, הומאניזם, ריבונות העם על עצמו, המהפכה

עתידיה במלחמה אם תפרוץ, ולחזק את ההרתעה. גישה זו מקדמת יעדים לעיצוב המרחב, החלשת האויבים, צמצום התעצמותם ופגיעה בלגיטימציה שלהם, וכן מקדמת בניית שותפויות ובניין כוח, שמטרתם לחזק את עוצמתה של ישראל... בגישה זו פועל צה"ל במגננה, ועושה במסגרת זו גם פעולות התקפיות, אך שואף לחזרה לרגיעה – ולא להסלמה"¹⁵.

אי אפשר להצדיק כיבוש ארוך – בעיקר מול המערכת הבינלאומית. בהנהגה הצבאית והמדינית הישראלית התבססה נורמה תודעתית (אף שהדין הבינלאומי מאפשר זאת וזהו חלק מובנה במעשה הצבאי במלחמה) שאין זה ראוי לשלוט בשטח באמצעות כוח צבאי. כמו כן, אם מדינת ישראל לא תיזהר באופן שבו היא מפעילה את כוחה ומממשת את מדיניותה, יוטלו עליה סנקציות בינלאומיות על ידי מנגנונים בינלאומיים כמו אלה שהוטלו על דרום אפריקה בגין מדיניות האפרטהייד. מתחבאת פה הנחת יסוד למשל שהשליטה הישראלית על יהודה ושומרון מקורה בחטא.

ניהוג רציונליסטי של המאבק – ניסיון לניהול המאבק על בסיס אינטרסים כלכליים, פוליטיים ואחרים, המשמשים גורמים מכריעים בקבלת ההחלטות של מנהיגים בעולם המערבי. התעלמות מהשונות בערך המיוחס לחיי אדם. הפעלת מנופי לחץ לפי רציונל זה (לדוגמה: סנקציות כלכליות) כדי לעכב התעצמות ואף לנסות למנוע עימותים. כחלק מקו החשיבה במערב, קיימת הנחה שכאשר פרטים או ארגוני קיצון (דיקטטורים, תנועות מהפכניות, ארגוני טרור והתנגדות) תופסים את השלטון, האידיאולוגיה שלהם מתמתנת נוכח אילוצי השלטון: הצורך לדאוג לאינטרסים הכלכליים של ההמון או הציבור באותו מרחב, היבטי תעסוקה, תשתיות מים וחשמל ואף חיי היומיום כגון פינוי אשפה מהרחובות. כתוצאה מכך,

שראתה בקיומם של מוסדות על-לאומיים שאליהם המדינות מחויבות בהקשרי צדק, חוק ומוסר – יעד נכסף. על פי היגיון זה הלכו והתבססו מוסדות האו"ם לסוגיהם, בתי הדין השונים, האיחוד האירופי ועוד.

תפיסות עולם ואידיאולוגיות אלה, החלו לחדור גם למרחב האקדמי והחברתי בישראל. לקראת שנות התשעים, עם השתנות אופי האיומים הביטחוניים והתעצמות הרווחה הכלכלית, חל גם שינוי באופייה ובצביונה של החברה בישראל. החברה הישראלית הפכה מחברת פליטים בהוויית הישרדות ואיום קיומי מרחף, לחברת שפע מערבית, בעלת עליונות טכנולוגית ונעדרת איום קיומי מוחשי. שינוי זה היה מצע נוח לחלחול הולך ומתרחב של רעיונות פוסטמודרניים – היעדר אמת אחת ושחיקת מושג האויב גם בדרג המדיני בישראל, ומשנות התשעים גם בממסד הביטחוני הישראלי על ידי מכוני חשיבה פנימיים וגופים חיצוניים ל"הנחלת ערכים" לחיילי צה"ל בדמות קרנות לימודים ועמותות.

שפת המושגים החדשה דחקה את מושג ההכרעה לקרן זווית ויצרה מושגים מעצבי מחשבה חלופיים כגון עימות מוגבל, מערכתנות, הוגעה ו"מנופים"

אחד הגופים המרכזיים שנודעה לו השפעה על הלך המחשבה הצה"לי הוא המכון ללימוד תורת המערכה בראשות שמעון נווה, אשר דרך הכשרת הפיקוד העליון בצה"ל יצר שפת מושגים חדשה שאינה קשורה לתורה הצבאית. שפת המושגים החדשה דחקה את מושג ההכרעה לקרן זווית ויצרה מושגים מעצבי מחשבה חלופיים כגון עימות מוגבל, מערכתנות, הוגעה ו"מנופים". כך הוכנסו למרחב הצה"לי ניסוחים כגון: "נדרש, בראש ובראשונה

האמריקאית, הצרפתית ועוד. מבט ממוקד יותר על מאה השנים האחרונות בתולדות התרבות המערבית, מציב את שתי מלחמות העולם ותוצאותיהן הרוות האסון בכל הקשור להיקפי הקטל, כאירוע מטלטל חסר תקדים באופן המחשבה המערבי. לאחר מלחמות העולם התחזקו במערב, בדגש על אירופה, פילוסופיות שהדגישו את הפרט על חשבון "המוסדות הישנים" של המדינה, הלאום והקהילה.

יתרה מכך, רעיון הלאומיות נתפס כגורם לאסונות של מלחמות העולם ולכן הוא פסול כמו הפאשיזם והנאציזם. כך התנערו אידאות אלה מהמסגרות ומהמבנים התרבותיים של העבר ופנו ליצור שפה מושגית חדשה מבוססת אינדיבידואליזם חסר זהות ואנטי-מיליטריסטי במהותו. עד למלחמות העולם עדיין שלטה בכיפה ההגותית המערבית ההכרה של הנאורות והמודרניזם בדבר עליונותו של השכל האנושי ככלי להשגת הטוב הנדרש ולביורר המציאות. המדע היה לביטוי הגבוה ביותר של שליטת האדם במציאות והכרתה. זאת בניגוד לתקופות קדומות יותר שבהן היכולת לבסס ידע על העולם ועל המתרחש בו הכילה ממדים של מסורת, חושים, התגלות אלוקית ואף שכל ישר.

כבר בתחילת המאה העשרים החלו להתפתח במרחבי ההגות המערבית רעיונות פוסטמודרניים (וביתר שאת לאחר מלחמות העולם שגרמו לייאוש מהאמונה באדם) שעיקרם היה ביקורת על יכולת ההסתמכות על השכל האנושי, דבר שהביא להתערערות מושג האמת ומשמעותו. כך עם התחזקות הרעיונות הפוסטמודרניים¹⁶ והתערערות רעיון האמת המוחלטת באירופה ובארצות הברית בעיקר, החלה להתעמעם תחושת הצדק בעולם המערבי ונתנה אותותיה באופן ההסתכלות על המרחב הבינלאומי, הלאומי והחברתי. באירופה החלה להתפתח תפיסה "טרנס-לאומית"¹⁷

16 להרחבה ראה סטיבן ר"ק היקס, **לחשוף את הפוסטמודרניזם**, הוצאת סלע מאיר, 2019. שמואל טריגנו, **האידיאולוגיה השלטת החדשה – הפוסטמודרניזם**, ירושלים: כרמל, 2020.

17 להרחבה ראה רוברט קגן, **על גן עדן ועל כוח**, תל אביב: עם עובד, 2003; John Fonte, *Sovereignty or Submission: Will Americans Rule Themselves or Be Ruled by Others?*, New York, London: Encounter Books, 2011

בהתייחסותו של ההוגה האמריקני לי הריס לתדהמה שהכתה בבני ארצו (גם בישראל רבים מאוד הוכו בתדהמה מהמהלך של חמאס, צבאית, רעיונית, תרבותית ואנושית) לאחר מתקפת הטרור של 11.9:

אנו, אנשי המערב, שכחנו את המושג אויב. אנחנו מאמינים שלכל בעיה יש פתרון, ולכל סכסוך יש יישוב. הדרך להשיג זאת היא להתיישב אל השולחן, לשאת ולתת, ולמצוא את נקודת האיזון שתיטיב עם כולם. בעולם כזה אין אויבים, אלא רק סכסוכים סביב אינטרסים. אויב הוא פשוט 'חבר שעדיין לא התחברנו איתו מספיק'. אלא שבמציאות, לא כולם דמוקרטים. אויב הוא 'מישהו שמוכן למות כדי להרוג אותך'."¹⁸

להיחלץ מהמסגרת עליה חונכנו, שבבסיסה רעיון ההרתעה, ההכרעה וההתרעה ולפתח כושר הסתגלות שיאפשר התמודדות עם הרעיון המסדר של העימות המוגבל ואסטרטגיית ההוגעה הננקטת בו.¹⁸ כך הלכה למעשה ובהתבסס על רעיונות פוסטמודרניים, הלכה ונשחקה תפיסת הביטחון הישראלית בתוך הממסד הביטחוני עצמו. עוד הלכו והתעצמו תזות בדבר חוסר היכולת לנצח טרור, ירידת חשיבות צבא היבשה וחוסר התכלית בתמרון קרקעי. הדברים צפו ועלו לפני הקרקע בצורה ניכרת באופן שבו פעל ותפקד צה"ל במלחמת לבנון השנייה וכפי שבוטא בוועדות וינוגרד ושומרון שחקרו אותה.

את ההשתנות התרבותית שחווה המערב (וכתוצאה מכך גם ישראל) מאז מלחמות העולם, אפשר לסכם

18 שמואל ניר, "ההוגעה ומבחן ההסתגלות", **עיונים בביטחון לאומי**, 4 (ינואר 2001). להרחבה ראה נוח דרומי, **פרחים בקנה**, הוצאת סלע מאיר, 2022.

19 Lee Harris, *Civilization and Its Enemies, The Next Stage of History*, New York: Free Press, 2004